

LA FORMACIÓ DE LA CONSCIÈNCIA CRÍTICA AVUI

JOÃO BATISTA LIBÂNIO

Les profundes transformacions del sistema capitalista han desmuntat els processos conscienciadors que es produïen les dècades anteriors. Persones lúcides demanen que s'oblidi el que van escriure. Antics militants apaguen les seves desil·lusions als bars, amb amics de farra, o capitulen davant de la tecnologia i ens encolomen els dogmes yuppies dels joves executius professionalment ben remunerats i refinats en el vestir i en el viure. No falten els que s'aboquen als braços religiosos del carismatisme fàcil. Són pocs els que es mantenen fidels, fermes, preguntant-se com conservar la consciència crítica i alimentar-la en aquests temps de neoliberalisme.

La caiguda del socialisme real

Per què es va interrompre el procés conscienciador i ens va arribar aquest marasme alienant? El fet extern més significatiu va ser l'enfonsament del sistema socialista i la pèrdua de l'horitzó utòpic que oferia. La caiguda no es va produir per cap derrota bèl·lica, ni per la imposició d'un poder extern invasor, sinó per la pròpia fallida del sistema, viciat i corromput per dins. Així, la decepció de milions, potser de milers de milions de persones, va assolir una dimensió extrema. Va ser paradigmàtic el suïcidi de l'oficial soviètic després de confessar: «tot allò en el que creia s'ha ensorrat», i amb allò també el sentit de la seva vida. Encara que no tothom va arribar a aquests extrems.

Procés de presa de consciència de les dècades anteriors

El capitalisme, en la seva fase industrial i amb fortes arrels a les societats, permetia que s'identifiqués bé els adversaris. La lluita de classes n'ocupava el centre. Els dos pols, ben visibles, afavorien el desenvolupament de la consciència crítica. Posar-se en un costat era oposar-se a l'altre. O blanc o negre. Tot i que l'anàlisi resultés un mica simplista, permetia decisions clares.

La formació de la consciència crítica implicava el desemmascarament de la ideologia dominant que proposava el model capitalista com a solució fins i tot per als problemes dels pobres, els quals, però, entenien fàcilment que res d'això passaria, i que la proposta capitalista no passava de ser un engany ideològic.

Els agents de pastoral i de base rebien una formació que els feia capaços de submergir-se en la seva pròpia experiència i percebre si n'era de poc transparent fins i

tot per a ells mateixos. I s'assenyalaven les principals dificultats d'aquella suposada claredat. Predominava entre les persones una visió de la realitat lligada a les necessitats de la natura, que remetia en última instància a la voluntat de Déu i ignorava el joc real d'interessos socials i polítics. La formació de la consciència crítica implicava passar d'un esquema de comprensió de la realitat a partir del model de la naturalesa al model de la història, desmitificant des del començament una voluntat de Déu que justificava la pobresa i el patiment dels pobres en vista a una vida de felicitat futura.

En aquest sentit, la teologia de l'alliberament va dur a terme una immensa tasca de conscienciació en posar al descobert els mecanismes socials d'opressió que havien estat presentats com a lleis naturals fixes i inexorables. El procés conscienciador va arribar al món de la família i a les esglésies, trencant els autoritarismes patriarcal d'ambdues instàncies, que fins aleshores inhibien la consciència crítica de les persones.

Tot aquest procés continua essent vàlid per a molts agents de pastoral. Al nostre continent, tant l'estructura familiar com l'eclesiàstica mantenen en molts llocs les mateixes prepotències d'abans. Malgrat que s'estigui produint una ràpida urbanització dels nostres països, molts pobladors de la ciutat conserven els esquemes rurals, mífics i religiosos tradicionals, els quals necessiten una depuració.

La nova situació d'alienació

Amb el neoliberalisme i amb la posmodernitat ha augmentat l'alienació, no ja per la ingenuïtat rural ni per la pietat tradicional, sinó per un treball d'invasió, subtil i insidiós del sistema neoliberal, de bracet amb l'aparell ideològic dels mitjans de comunicació. Les classes s'entrecreuen de tal manera que els seus contorns s'esfumen. No s'identifiquen amb claredat els enemics. En aquesta situació es fa necessari augmentar la vigilància.

El pensament neoliberal ha aconseguit la doble proesa de desqualificar qualsevol oposició i d'imposar-se com la única solució possible. La primera la va aconseguir amb el col·lapse del socialisme, única alternativa que li plantava cara en el terreny polític-econòmic. Va ser un fet tan evident que es justifica per si mateix. Es presenta el capitalisme victoriós com a resultat d'un millor rendiment i del fracàs del partit oposat. I qualsevol

menció al socialisme es titlla de nostàlgica, de tornada al passat, de regressió inacceptable.

Aquest primer aspecte és netament «ideològic», ja que aconsegueix generar la impressió que estem davant d'un fet incontestable, d'una evidència objectiva, per allò que ja deia el proverbi llatí: «contra els fets no valen els arguments».

La segona proesa deriva de la primera. Un proverbi francès canta la victòria d'un combatent per la manca d'adversari... El neoliberalisme es proclama únic perquè no té contrincant. És una trampa ideològica: qui diu que no pot sorgir i formar-se una alternativa? Es dona per evident que ni tan sols és possible...

L'obstrucció de la consciència crítica ve també de la insinuant posmodernitat, vestida d'informàtica. L'ambigüitat rau en la manera com s'aborda la qüestió de la raó. Denuncia amb justícia una raó instrumental que menysté la raó comunicativa. Ja que el sistema neoliberal s'alimenta de la instrumentalitat racional que estableix un objectiu, ordena els mitjans per obtenir, d'una manera eficient, competent, els costos més baixos i els beneficis més alts. Quan encara críticament la raó instrumental, la raó comunicativa postmoderna troba el punt dèbil i el colpeja. Des d'aquest punt de vista, afavoreix la consciència crítica. No tolera el regnat aïllat i triomfant de la racionalitat instrumental.

La postmodernitat desperta els mites de l'emoció, de l'afectivitat. No hi ha res de dolent en això. Malgrat tot, es produeix fàcilment una inversió perillosa: s'abandona la racionalitat en la seva totalitat, confosa i identificada equivocadament amb el seu aspecte funcional, per complaure's amb l'immediatisme hedonista i plaent. Es concentra en allò momentani per extreure'n tot el plaer i el gaudi que hi pugui haver. L'emoció i el plaer són pèssims consellers quan es donen la mà i caminen sense cap altra companyia.

Aquest doble efecte negatiu prové d'aquest espontaneïsmes que acaba deixant que la raó instrumental faci la seva tasca de devastació. L'oblida, o la nega, com si no existís. I així, lliurada a ella mateixa, assumeix una llibertat sense traves. I allò que es criticava encara es torna pitjor: com més es lliuren les persones a allò emocional, més el sistema fa de les seves, explotant mediàticament aquesta sensibilitat alienada. Es compleix una vegada més el proverbi llatí: «pa i circ». A més, allò emocional aliena perquè no es deixa il·luminar per la raó: és arrossegat per impulsos instintius i descontrolats, permet crear un benestar afectiu sense referència als patiments i carències dels altres, i acaba fàcilment concentrant-se en el seu propi jo.

Repensar el procés conscienciejador

La principal dificultat és cultural. Des del segle passat s'ha anat generant una cultura de masses. És l'única cultura pròpia de l'edat moderna, produïda segons la matriu de fabricació industrial. El *fordisme* va establir en la indústria un tipus de producció en sèrie per a les masses, especialment les urbanes. Segons aquest model, els mitjans de comunicació escampen a través de les tècniques de difusió massiva un tipus de cultura dirigida a las masses. S'ha gestat, especialment als EUA, amb els valors típics de la classe mitjana nordamericana. La immensa força seductora d'aquesta cultura i la potència dels mitjans de comunicació la van expandir per tot el món occidental amb símbols com el cotxe propi, McDonalds, Coca-Cola, la nina Barbie, els pantalons texans, Hollywood... Combina dos ingredients seductors: el miratge de la realitat, i les seves passions i desigs, amb un toc de romanticisme i somnis. Barreja la dura realitat amb somnis de colors vius, la violència amb la bellesa. Una alienació quasi irresistible. Fa la impressió que mostra la veritat. El component oníric consola i arrenca les persones de la realitat, permetent que es lliurin als seus somnis, quasi sempre irrealitzables per a les capes més pobres.

Tenir consciència crítica consisteix a posar al descobert aquest joc seductor, desemmascarant tant allò que es presenta com si fos realitat, com allò que es proposa com a desig. Ambdós elements falsegen la consciència. La realitat es presenta des del que les persones volen veure, no des del que necessiten conèixer.

Salten als ulls els dos temes més engrescadors: la violència i la intimitat afectivo-sexual, de les quals el programa *Gran Hermano* n'és la més genuïna expressió. Heus aquí una alienant inversió: el món privat i íntim es llença als vents de la publicitat i, per un altre costat, les coses públiques, com l'Estat, el diners dels impostos, les carreteres... es privatitzen, legalment o per la corrupció. S'implanta una cultura de l'ús privat dels béns públics al costat de la conversió en espectacle de les intimitats i d'allò personal.

A part d'això, encara no ens adonem de la gravetat de la situació posterior a l'11 de setembre del 2001. Per combatre el terrorisme, els drets personals i la confidencialitat els va retallant un estat policial que sofisticava cada vegada més els controls i comparteix internacionalment informacions i sospites respecte les persones. Tot un camp de conscienciació dels drets humans fonamentals, consagrats per l'ONU, que unes nacions que es diuen civilitzades van abolint.

